

УДК 329.733(477.81)“1939/1944”

Юрій ДЕМ'ЯНЧУК

ВИЗВОЛЬНИЙ РУХ НА ТЕРИТОРІЇ РІВНЕНЩИНИ В РОКИ НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ

Висвітлено основні складові радянського та націоналістичного рухів Опору на Рівненщині в роки німецької окупації. Схарактеризовано їх відмінність в цілях та спільність у формах боротьби. Розкрито деякі таємниці в долях відомих і невідомих партизанів.

Ключові слова: рух Опору, німецька окупація, визвольний рух, УПА, Друга світова війна.

Нещодавно ми відзначили ще одну річницю вигнання з України німецько-фашистських загарбників та їх союзників. Наближається ювілей закінчення Другої світової війни. Незважаючи на плин часу, героїзм і трагедія українського народу, як рана, що не заживає, будить людську пам'ять.

Об'єктом нашого дослідження вибраний визвольний рух на території Рівненської обл. в роки німецько-радянської війни. Саме цей край, як жоден інший, був місцем, де перетиналися інтереси різних політичних та військових сил. Ця західна область безпосередньо межує з Житомирською і тільки вона межувала з СРСР.

Напередодні Другої світової війни та й під час неї це був не тільки географічний і адміністративний кордон. Він розділяв дві суспільно-політичні формації, які утворилися тут в першій половині ХХ ст. Це позначилося на гостроті відстоювання своїх позицій різних політичних сил, військових формувань, які діяли в період війни. Між ними велася боротьба, співпраця, взаємопроникнення. Тут полягли мільйони українців – як західних, так і східних. На Волині, як ніде інше, перетиналися бойові шляхи радянських партизанів і збройних формувань Організації українських націоналістів (ОУН) та Української повстанської армії (УПА), що позначилося на всій ситуації у краї. Саме на цій території було сфокусовано весь спектр національних і політичних протистоянь.

На Рівненщині вперше відбулося організаційне оформлення збройних груп українського національно-визвольного руху в УПА. Це стосується як УПА, очолюваної Тарасом Бульбою-Боровцем, так і її бандерівського крила. Тут діяли великі радянські партизанські з'єднання Ковпака, Федорова, Бегми, Сабурова і багатьох інших командирів.

Всім відома діяльність чекістсько-партизанського загону Медведєва та терористичні акти розвідника Миколи Кузнецова в м. Рівне.

На Рівненщині відбувся найбільший бій між УПА та внутрішніми військами Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС), відомий як Гурбенський. Саме

тут, біля західного порога Волині, переплелися інтереси польської, української та радянської партизанки.

Така ситуація нашою вухнула мене на роздуми, висновки, пов'язані з цим волинським краєм у роки війни.

Насамперед зазначимо, що саме тут відбувалося гостре протистояння збройних партизанських формувань, головно УПА та радянських партизан. Це пояснюється розмежуванням західної Рівненської і східної Житомирської обл., де в довоєнний період були різні політичні системи. Дії радянських партизанів відзначилися політичною та військовою єдністю. Тоді як національні бойові загони вели значне військове протистояння між собою. І в різний час – з т. зв. “радянською партизанкою”. Весь партизанський рух на Волині, не залежно від політичної орієнтації, був об'єднаний боротьбою з гітлерівськими загарбниками.

Одне з перших збройних угруповань, які розпочали партизанську боротьбу на території Рівненщини, утворилося з розгромлених німцями частин Червоної армії. Ці угруповання були мало чисельними і швидко припинили існування, зважаючи на протидію загонів Т. Бульби-Боровця та місцевого населення.

На початку української збройної боротьби на Волині в роки Другої світової війни особливе місце займає отаман Т. Бульба-Боровець, який відразу після окупації території Рівненщини організував “Поліську Січ”. Незважаючи на думку опонентів, саме його можна вважати першим командиром УПА.

Після того, як у вересні 1939 р. Волинь відійшла до УРСР, Т. Боровець у 1940 р. нелегально переходить радянський кордон і починає формувати майбутню збройну силу проти радянської влади у вигляді територіальних січей¹. Це дало йому можливість відразу після приходу німецьких нацистів розпочати збройні виступи проти більшовицьких військ, котрі відступали. А пізніше і проти німецьких окупантів, що також спричинило репресії окупаційної влади. Вже 7 вересня 1942 р. у м. Рівне було розстріляно 40 активних січовиків².

До січня 1943 р. бульбівці створили сприятливу ситуацію для радянських партизан у боротьбі з німцями. “В січні 1943 року на територію Рівненської області прибуло ряд партизанських загонів Шитова, Іванова і інші, які не дивлячись на те, що нами були проінформовані про «гру» з Тарасом Бульбою-Боровцем, стали на шлях активних дій проти українських націоналістів”, – так описував ситуацію один із радянських партизанських командирів Лукін.

Це була стратегічна помилка радянської сторони. Адже в середині березня 1943 р. “сила більшовицьких парашутно-партизанських відділів, сконцентрованих в лісисто-багнистих теренах поліської котловини, обчислювалась в 10-13 тисяч людей. Сила української партизанки 40 тисяч людей”³.

Т. Боровець закликав: “Припинити закроєну акцію проти польського цивільного населення”, “польська загроза для нас – одна з найменших”, потрібно “відложити боротьбу з Польщею на останній план”. Така позиція Т. Бульби-Боровця

¹ Тарас Бульба-Боровець. Документи. Статті. Листи / [ред. В. Сергійчук]. – Київ: ПП Сергійчук М. І., 2011. – С. 6.

² Там само. – С. 14.

³ Там само. – С. 167–168.

не збігалася з баченням бандерівського Проводу ОУН, що призвело, зрештою, до їх збройного протистояння.

На Рівненщині, як і на всій Волині, партизанський рух мав три окраси: червоний, жовто-блакитний, біло-червоний. Останній відображав і уособлював польську партизанку.

На відміну від більшості території Радянського Союзу, окупованої загарбниками в роки війни, тільки в західному регіоні відбувалося різнобічне протистояння всіх і кожної з кожною партизанських збройних сил. Звичайно, це послаблювало весь антифашистський блок у цьому регіоні. А також призвело до невинуватих людських та матеріальних жертв.

Упродовж вересня і з початком жовтня 1942 р. у районі Сарн зібралася перше значне формування українських військових груп. Це об'єднання підтвердили німці: "... за повідомленням головнокомандуючого вермахту на Україні за 16 жовтня 1942 р. українські націоналісти вперше зібралися в районі Сарн в більшу банду і постійно утримують наплив..."⁴.

Йшлося про формування на чолі з відомим членом ОУН(б) Сергієм Качинським ("Остапом"). Інше формування зібралася за декілька днів під командуванням іншого відомого члена ОУН(б) – сотника Івана Перегійняка ("Коробки")... Саме ці загони повстанців-націоналістів прийняли для себе назву Українська повстанська армія⁵.

Якщо говорити про дату створення бандерівської УПА (не бульбівської), то можна було би вважати таким днем 7 лютого 1943 р., коли сотня УПА під командуванням Івана Перегійняка ("Довбешки", "Коробки") взяла м. Володимирець. Загін козаків-донців був роззброєний, всіх в'язнів тюрми – звільнено.

Необхідно відзначити, що всі збройні формування ОУН–УПА ставили собі за мету здобуття Української незалежної держави. Тільки кожна з них бачила шлях досягнення цієї високої мети по-різному. На взаємовідносини в українському національно-визвольному русі сильно впливав такий чинник серед його лідерів, як "вождизм", що не рідко вже траплялося в українській історії.

Серед окремих частин УПА не було взаємодії – через вже названі причини відбувалися збройні сутички. Це було ще однією українською трагедією. Прикро, що це коїлося в період загрози, яку несла німецька окупація.

9 квітня 1943 р. проходили переговори між представниками бандерівського і бульбівського крила. Останні відмовилися перейти на однопартійну платформу ОУН, визнати Акт державності від 30 червня 1941 р. як єдину державницьку концепцію. Вони відкидали створення спільних військових сил.

Тоді ж, у квітні 1943 р., бандерівський Провід закріплює за собою назву УПА. А 18 серпня командувач новоствореної УПА Дмитро Клячківський ("Клим Савур") видає наказ про роззброєння загонів Тараса Бульби. Цей процес не завжди проходив мирно. Подібна доля спіткала військові відділи Мельника. На осінь 1943 р. в УПА налічувалося 40 тис. бійців⁶.

⁴ Косик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні / В. Косик; пер. з фр. Р. Осадчука. – Париж [та ін.], 1993. – С. 585.

⁵ Там само. – С. 276.

⁶ Муковський І. Звитяга і жертвність: українці на фронтах другої світової війни / І. Муковський, О. Лисенко / [ред. В. Конашевич]. – Київ: Пошуково-видавниче агентство "Книга Пам'яті України", 1997. – С. 414–417.

Звичайно, якщо існувала внутрішня ворожнеча серед військових формувань ОУН–УПА, об'єднаних ідейно, вона не могла не існувати й щодо радянських партизан, які дотримувалися діаметрально-протилежної ідейної позиції. Нейтралітет між Т. Бульбою та червоними партизанами існував лише півроку, ніякого перемир'я не було між бандерівцями та радянськими загонами.

Пригадується, в післявоєнні роки, коли я ходив до Кам'янської школи, що в Ярунському р-ні Житомирської обл., щороку на 9 травня ми з вчителями покладали вінки на могили героїв. При цьому вони пошепки розповідали, що там, у кутку цвинтаря, видно могилку, в якій поховані два брати. Один із них був радянським партизаном, а інший – бійцем УПА. Так і лежать вони поруч, уособлюючи українську трагедію.

Не знаю як, але за декілька років завдяки зусиллям колишнього директора місцевої школи С. Дем'янчука нам дозволили покласти вінок і на цю могилу. Багато чого, пов'язаного з цим трагічним місцем, відкрилося мені за десятки років.

Вивчаючи передрук Мюнхенського видання 1953 р. “Українська Повстанська Армія. 1942–1952 роки”, автором якого є учасник національно-визвольної боротьби Петро Мірчук (він також відомий у США історіограф), я натрапив на таке повідомлення: “З замітніших бойових дій УПА – південь треба згадати... 26 липня 1943 рік. І розгром більшовицьких партизан в селі Кам'янка Ярунського району, який коштував більшовикам 60 партизан вбитими і багато раненими”⁷. Дещо пізніше знайдено також підтвердження бою біля с. Кам'янка в іншому джерелі⁸: “Ось хроніка одного дня бойових дій (17.07.1943 р.) відділу Гордієнка під Кам'янкою Ярунського району (Житомирська область) повстанці розбили відділ червоних партизан. Бій почався о 9 ранку і тривав дві години. Втрати ворога становили вісім убитих. Здобуто 5 крісів, 5 фінок та 10 дисків до них”.

І зрештою у третьому джерелі інформації про рейд відділу Гордієнка: “17.07.1943 р. в годині 9 ранку відбувся бій з червоними під Кам'янкою Ярунського району. По стороні ворога 8 вбитих і один поранений. Здобуто 5 крісів, 5 фінок та 10 дисків до них”⁹.

Так і лежать, обійнявшись, в одній могилі два брати. Вічна для них тиша є своєрідним пам'ятником ще однієї з українських трагедій. Можна уявити, наскільки було віддалено звільнення території України від гітлерівців та їх союзників у зв'язку з розбратом в партизанському русі.

Що стосується радянського партизанського руху на Рівненщині, треба зазначити, що говорити про його масовість на території цієї області спочатку окупації не можна, оскільки він не мав для цього необхідної соціальної бази. Населення західних областей України ще добре пам'ятали злочини “перших совітів”, після 17 вересня 1939 р., коли за допомогою терору та репресій вони утверджували радянську владу. Більшість місцевого люду йшла відразу в т. зв. “українську партизанку”. Саме вона увесь період німецької окупації була масовою.

⁷ Мірчук П. Українська Повстанська Армія. 1942–1952 роки / П. Мірчук. – Київ, “Народна газета”, 1991. – С. 11.

⁸ Дідух В. Мій Ярунь / В. Дідух. – Тернопіль, 2008. – С. 45.

⁹ Українська Повстанська Армія. Історія нескорених / В. В'ятрович, Р. Забілий, І. Дерев'яний, П. Содоль; [відп. ред. та упоряд. В. В'ятрович]. – 2-ге вид., випр. та доп. – Львів, 2008. – С. 47.

Перший більш-менш великий радянський партизанський загін з'явився на території Рівненської обл. у першій половині серпня 1942 р. Це був загін полковника Д. М. Медведєва, парашутований з Москви. У його складі перебував відомий розвідник М. І. Кузнєцов, обставини загибелі якого ми розглянемо нижче.

Восени цього ж року рейдовими групами на Рівненщину прийшли інші партизанські загони. Це були чекістські загони І. Федорова, О. Сабурова, а також відділ партизан С. Ковпака. Така увага до цього краю пояснювалась намаганням поширити радянську партизанку на території Волині¹⁰.

Таємниці минулої війни. Як їх багато. Парадокс історії – одні з них йдуть у вічність, але розкритих стає все більше і більше.

Зупинимось ще на одній, пов'язаній з партизаном Миколою Кузнєцовим. Одні його називають легендарним, а інші – ворогом України. Існує декілька версій його загибелі: в районі хутора Боратин, інша – біля с. Верба, а ще інша – в 15 км від м. Луцьк. Приділимо увагу тій, яка домінувала в радянські часи. Згідно з нею подія відбувалася поблизу Боратинського хутора. Там і знайшли останки німецького офіцера, череп якого відправили відомому російському антропологові Герасимову. Він підтвердив, що це останки М. Кузнєцова.

Можливо, ця історія на цьому і закінчилася б, але в останні роки оприлюднено низку оунівських документів, які спростовують версію загибелі радянського розвідника в цьому місці. Два роки тому тінь впала і на “професіоналізм” Герасимова, який досліджував останки князя Ярослава. По них він відтворив “лик” київського князя, який бачимо у шкільних підручниках з історії. Коли відкрили усипальницю у Софіївському храмі, там не виявилось останків князя. Це дає підстави засумніватися у “підтвердженні” Герасимова і щодо М. Кузнєцова. То кого ж поховали у м. Львові на Холмі слави?...

Якщо радянська партизанка рейдувала на Рівненщині, то збройні загони УПА, навпаки, – рухалися на схід бити окупантів та поширювати український національний дух, підіймати народ на боротьбу за Українську незалежну державу. Боротьба ОУН та УПА у Другій світовій війні ділилася на три фронти (німецький, радянський і польський), що не має аналогів у світовій історії того періоду.

Про активний вплив на ситуацію в Рівненській обл. “українських повстанців та радянських партизанів” свідчить повідомлення Головного уряду безпеки Рейху від 4 грудня 1942 р.: “У Рівненському районі, де така діяльність ще не була така значна, збір зерна становив 80-100 %, але в інших районах: Пінська – 28 %, Костополя – 32 %, Сарн – 25 %”¹¹.

Якби різні напрями рух Опору взаємодіяли між собою, то день звільнення України від німецьких окупантів відбувся б не 28 жовтня 1944 р., а значно раніше.

Iurii Demianchuk. The Liberation movement on the territory of Rivne region during the soviet-german war

The article examines the main components of the Soviet and nationalist resistance movement in Rivne region during the Nazi occupation. It points to the difference in purposes

¹⁰ Косик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні – С. 279.

¹¹ Там само. – С. 277.

and similarity of the forms of their struggle. It reveals some previously unknown episodes from biographies of guerrillas.

Key words: resistance movement, Nazi occupation, the UPA.

Юрий Демьянчук. Освободительное движение на территории Ровенщины в годы германско-советской войны

Освещены основные составляющие советского и националистического движений сопротивления на Ровенщине в годы нацистской оккупации. Охарактеризовано их отличие в целях и общность в формах борьбы. Раскрыты некоторые тайны в судьбах известных и неизвестных партизан.

Ключевые слова: движение сопротивления, нацистская оккупация, освободительное движение, УПА, Вторая мировая война.